

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ Назар Анатолійович
кандидат історичних наук,
Центр українських досліджень Інституту Європи

**Доповідь В. М. Хижнякова Чернігівському
губернському земському зібранню щодо
покращення організації початкової народної
освіти як джерело з історії земського
ліберального руху на півночі Лівобережної
України (80-ті рр. ХІХ ст.)**

Історія земського лібералізму північної України належить до актуальних, але вкрай маловідомих та малодосліджених проблем української історіографії. З огляду на це, виявлення та запровадження до міжнародного наукового обігу історичних першоджерел має першочергове значення, оскільки дозволяє дослідникам сформувавши необхідний джерельний корпус для дослідження цієї течії визвольного руху у Російській імперії другої половини ХІХ ст. Яскравим прикладом у цьому відношенні можна вважати творчий спадок члена земської ліберальної партії Північного Лівобережжя - Василя Михайловича Хижнякова (1842-1917) [1]. У ході тривалих наукових пошуків нам вдалося віднайти низку його праць та рукописів, які хоч і були опубліковані, але так і залишились без належної уваги та вивчення як сучасниками, так і нащадками. Метою цієї публікації є запровадження до міжнародного наукового обігу та контент - аналіз авторського рукопису В.Хижнякова -

«Доклад Черниговскому губернскому земскому собранию губернской земской управы об участии губернского земства в мерах о лучшей организации начального народного образования в губернии».

Аналізуючи стан розвитку освіти на півночі Лівобережної України, В.Хижняков констатував факт того, що багато повітових земств регіону, зокрема Чернігівське повітове земство, визнали, що вони нездатні розвивати галузь просвіти без фінансової та матеріальної допомоги приватних осіб чи благодійних організацій. Автор доповіді посилався, зокрема, на свідчення свого політичного соратника, члена земської ліберальної фронди - Н. Волк - Карачевського, який відверто вказував, що як більшість повітових земських управ регіону, так і повітових училищних рад абсолютно байдуже ставились до проблем розвитку сфери просвіти. У згаданих органах процвітала філософія «ремісництва», аури формалізму, що жодним чином не сприяло поступу галузі. Ситуація значно погіршувалась тим, що у 80-х рр. XIX ст. у Російській імперії принципово змінилась суспільна атмосфера: в умовах доби Контрреформ навіть прогресивні кола громадськості перестали активно цікавитись гуманітарними питаннями, оскільки держава Романових повернулася до імперативів жорсткого консерватизму у внутрішній політиці. Враховуючи ці обставини, В.Хижняков наполягав на необхідності повернення земським установам краю повноважень моніторингу та господарського контролю у сфері освіти, обрання спеціального уповноваженого інспектора від земств у державні установи управління просвітою регіону. Вказані

посадові особи повинні підпорядковуватись повітових земським інститутам і зобов'язані кожного року звітувати перед земськими зборами та управами про свою діяльність. Себто, земські інституції повинні запровадити процедури профільного інспекційного контролю за процесами освіти населення.

З метою популяризації ідей просвітництва серед найбільшої верстви населення – селянства, В. Хижняков закликав створити широкомасштабну мережу бібліотечних закладів та народних читалень, періодично скликати учительські з'їзди для педагогічних працівників краю і педагогічні курси для підвищення кваліфікації, систематично видавати різноманітну друковану продукцію(газети, листівки, збірники, тощо), відкрити розгалужену систему вечірніх шкіл та подібних професійно-технічних закладів. Окрему увагу Василь Михайлович звертав на потребу розробки єдиних учбових програм та навчальних посібників. Відносно освітньої інфраструктури, то В. Хижняков наголошував на тому, що необхідно не тільки ремонтувати наявні освітні заклади, але й будувати нові, у тому числі - сільськогосподарські та ремісничі [2, с. 8, 12-18, 29, 41].

Завершуючи доповідь, В. Хижняков оприлюднив офіційні пропозиції Чернігівської губерньської земської управи:

1) губерньське земське зібрання готове субсидіювати з бюджету 50% усіх витрат на потреби освіти для повітових земських інституцій регіону;

2) губерньська земська управа гарантує для земських інспекторів просвіти службові гонорари у сумі 1000 рублів

на рік, подання офіційного клопотання до Уряду про організацію педагогічного з'їзду у регіоні та асигнування 500 рублів на скликання щорічного учительського форуму краю;

3) губернська земська управа пропонувала кожному повітовому земському інституту свою участь в організації просвітницьких заходів у сумі не менше, ніж 50% від усього бюджету проекту;

4) губернська земська управа гарантувала кожному повітовому земству Північного Лівобережжя асигнування бюджетної субвенції у сумі 100 рублів на рік для формування мережі бібліотечних закладів у регіоні, 2500 рублів щорічно - для систематичного функціонування інституту підписок на бібліографічні послуги, 2000 рублів на рік - прямої допомоги повітовим земствам для галузі просвіти, 500 рублів щорічно - на розвиток системи поширення та розповсюдження видавничої продукції;

5) губернська земська управа ініціювала щорічне закладення до бюджету не менше 500 рублів для створення спеціального шкільного фонду, який повинні сформувати усі повітові земства краю у загальній сумі не менше 25 тисяч рублів;

6) з створеного шкільного фонду необхідно буде фінансувати побудову нових та облаштування існуючих шкіл у волостях та селах північної України, у розрахунку кредитної трансакції кожному повіту не менше 1600 рублів терміном на 10 років;

7) у разі, якщо повітові земства не повернуть кредитні кошти, призначати пеню у розмірі 0,5% від суми

щомісячно, виплати ж по кредитним зобов'язанням розподілити рівномірно на протязі року;

8) кожній волосній та сільській громаді, які забажають побудувати нові школи надати відповідні інструкції, отримати від них розроблені проекти забудов і лише після цього надавати згоду на відведення відповідних земельних ділянок як для побудови самих учбових закладів, так і допоміжних потреб - господарських споруд, науково-дослідних та виробничих садіб, парків і латифундій;

9) губернська земська управа бере на себе зобов'язання по розробці та підготовці комплексу різноманітних інструктивних матеріалів, необхідних для повітових земських установ північної України у сфері просвіти, а останні, у свою чергу, повинні підтримувати зворотній контакт з губернською управою та надсилати пропозиції і необхідні запити;

10) губернська земська управа гарантує асигнування 500 рублів щороку для створення і розвитку поліграфічної галузі краю;

11) у разі, якщо повітові земства проведуть належні реформи системи освіти, Чернігівська губернська управа збільшить фінансову допомогу, яка буде перевищувати задекларовані 10 тисяч рублів [2, с. 47-51].

Резюмуючи викладене, зауважимо, що контент-аналіз «Доклада Черниговскому губернскому земскому собранию губернской земской управы об участии губернского земства в мерах о лучшей организации начального народного образования в губернии» промовисто засвідчує – опублікований рукопис В. Хижнякова є важливим

джерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України 80-х рр. XIX ст.

Доповідь яскравого представника опозиційної аристократичної фронди переконливо доводить, що реформування сфери освіти було пріоритетним напрямком гуманітарної політики вказаної течії у визвольному русі Російської імперії другої половини XIX ст. В умовах початку доби Контрреформ та неефективності управління у галузі просвіти, Василь Михайлович наполягав на поверненні земським інституціям регіону контролюючих функцій, шляхом обрання профільного земського інспектора, який буде підпорядковуватись і звітувати виключно Чернігівському губернському земству та управі.

У практичній площині В. Хижняков ініціював широкомасштабний проект перетворень, який передбачав прогресивну трансформацію системи освіти краю, починаючи від розвитку видавничої та бібліотечної справи, підготовки учбового інструментарію до створення профільного шкільного фонду, з ресурсів якого мали фінансуватись побудова нових та впорядкування існуючих шкіл Північного Лівобережжя. Економічним фундаментом реформування мав стати консолідований бюджет Чернігівського губернського земства, яке вже на початку процесів гарантувало асигнацію 10 тисяч рублів щорічно.

У цілому, доповідь та проект В. М. Хижнякова красномовно ілюструють прогресивні імперативи гуманітарної програми земського ліберального руху північної України, головною метою якої була всеохоплююча та широкомасштабна капіталістична модернізація галузі.

---

1. Див., наприклад: Рахно О. Я. Василь Хижняков. Чернігівські земці. Історико-біографічні нариси. Чернігів: Управління у справах преси та інформації, 2009. С. 186-222.

2. Хижняков В. М. Доклад Черниговскому губернскому земскому собранию губернской земской управы об участии губернского земства в мерах о лучшей организации начального народного образования в губернии. Чернигов: Губернская типография, 1892. 52 с.